

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ
Τακτικού Καθηγητοῦ
τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Πρώτου Προέδρου τῆς Σχολῆς

ΠΑΡΕΜΒΟΛΕΣ ΣΤΙΧΩΝ
ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΩΝ ΤΡΑΧΙΝΙΩΝ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

Σε μιὰ πρόσφατη μελέτη μου συγκέντρωσα και υπέβαλα σὲ κριτικὴ ἐξέταση τὰ χωρία ἐκεῖνα τῶν Τραχινίων τοῦ Σοφοκλέους, στὰ ὅποια εἶναι αἰσθητὴ κάποια διαταραχὴ τοῦ εἰρμού τοῦ λόγου ποὺ ἔχει προκληθῆ κατὰ τὴν γνώμη μου ἀπὸ τὴν μετατόπιση ἐνὸς ἢ περισσοτέρων στίχων σὲ ἄλλη θέση ἀπὸ ἐκείνην ὅπου ἀνήκουν οργανικά¹. Ἐνα παρόμοιο σύμπτωμα διαταραχῆς τῆς ομαλῆς ἀκολουθίας και τῆς συνεπειᾶς τοῦ λόγου στὸ ἴδιο δράμα εἶναι ἡ παρεμβολὴ στίχων ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ γνήσιο κείμενό του. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ὡς προς τὶς Τραχινίους τὸ ἔθεσε γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρω, ὁ Bentley, ὅταν ἀμφισβήτησε ὅτι ὁ στ. 84 εἶναι γνήσιος και πρότεινε τὸν οβελισμό του². Ἀπὸ τότε ἡ κριτικὴ ἐπανειλημμένως μπροστὰ στὰ προβλήματα ποὺ γεννᾷ ἡ παράδοση τοῦ ἔργου ὑποπευθῆκε τὴν γνησιότητα διαφόρων στίχων του. Ὁ Hermann μάλιστα στὴν πρώτη του ἔκδοση τῶν Τραχινίων (1822), γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ ορισμένες διαφορὲς γραφῆς ἀνάμεσα στὴν ἄμεση και στὴν ἔμμεση παράδοση καθὼς και τὴν ἔλλειψη συνεπειᾶς τοῦ λόγου ποὺ διέβλεπε ἐδῶ και ἐκεῖ, εἶκασε ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ὁ ἴδιος εἶχε διορθώσει τὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ δράματός του αὐτοῦ και στὴν παράδοσή μας σώθηκαν σὲ ἐπὶ μέρους σημεῖα τοῦ κειμένου τοῦ γραφῆς ἢ στίχοι τόσο ἀπὸ τὴν διορθωμένη μορφή του ὅσο και ἀπὸ τὴν ἀρχική³. Ἡ εἰκασία αὐτὴ τοῦ Hermann, ἔτσι ὅπως διατυπώθηκε, δὲν βρῆκε οπαδούς· και ὁ ἴδιος ἀκόμη ὁ εἰσηγητῆς της δὲν τῆς ἔμεινε πιστὸς ὡς τὸ τέλος: στὴν δευτέρη ἐκδόσή του (1848) τὴν ἀποσιώπησε. Ξαναπιάνοντας ὁμως ἔπειτα τὸ θέμα ὁ Bergk ὑποστήριξε ὅτι τὸ δράμα ἔχει ὄντως ὑποστῆ διασκευή, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλον και ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ του⁴. Ἀλλὴν ἀποψη ἀντέταξε στὴν θεωρίαν τοῦ Hermann ὁ Wunder. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ μαρτυρίες τῶν ἀρχαίων σχολίων

1. Μεταθέσεις στίχων στο κείμενο τῶν Τραχινίων τοῦ Σοφοκλέους: «Ἑλληνικά» 25 (1972), σ. 5 ἐξξ.

2. Βλ. αὐτόθ., σ. 6 ἐξξ.

3. Sophoclis Trachiniae, Lipsiae 1822, σ. XIII ἐξ.: «Quod in non paucis veterum scriptis factum est, ut, cum duae eorum recensiones circumferrentur, discrepantia alterius in margine adnotata cum altera recensione in unum confunderetur, id etiam in Trachiniis factum esse persuasum habeo. Nam et scripturae quaedam diversitates in hac fabula inveniuntur, quae maiores sunt, quam ut librariis adscribi possint, et versus nonnulli in ea extant, qui non aliter cum ceteris cohaerere videntur, quam si eos aliorum quorundam versuum loco positos statuamus. In his igitur locis, cum consentaneum sit, quae in prima editione scripta fuerant, cum aliis melioribus a poeta commutata esse, id agendum putavi, ut, ubi variaret tantum scriptura, eam recipere, quae secundae recensionis esse videretur; ubi autem utriusque versus coniuncti essent, eos, quibus in altera editione aliud quid substituisset poeta, uncis includerem».

4. «Hall. Lit.-Zeitung» 1849, σ. 1086. «N. Jbb. f. Phil. u. Padag.» 61,3 (1851) σ. 243.

στον Ευριπίδη για επεμβάσεις τῶν υποκριτῶν στό κείμενο τῶν τραγωδιῶν του¹ διέβλεπε καί στίς Τραχίνιες ἔχνη τοῦ ἴδιου αὐτοῦ φαινομένου, καί μέ τήν προκατάληψη αὐτήν προχώρησε σέ ἀθέτηση 32 στίχων σέ διάφορα μέρη τοῦ κειμένου των, γιά 5 μόνο ἀπό τοὺς ὁποίους, τοὺς στ. 526/30, διατήρησε κάποια ἐπιφύλαξη («*de hoc quidem loco aliorum exspecto iudicium*»)². Ἄλλοι πάλι, νεώτεροι αὐτοί, ἐκδότες καί υπομνηματιστές τοῦ δράματος περιορίσθηκαν νά νοθεύσουν μικρότερο ἀριθμὸ στίχων του³, μερικοὶ μονάχα τὸν στ. 84, πού εἶχε οβελίσει ἐνωρὶς ὁ Bentley. Ἡ δική μου πολύχρονη καί ἐξαντλητική μελέτη τῆς παραδόσεως καί τῶν ἄλλων κριτικῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου τῶν Τραχινίων μέ ἔχει οδηγήσει στό συμπέρασμα, ὅτι σέ δύο μόνο χωρία τοῦ ἔργου, τὰ ὁποῖα καί θά συζητήσω παρακάτω, ἔχουν πραγματικά παρεμβληθῆ στίχοι ξένοι πρὸς τὸ γνήσιο κείμενό του. Οἱ ἄλλοι στίχοι, πού ἡ γνησιότητά τους ἔχει ἀμφισβητηθῆ⁴, γεννοῦν ἀσφαλῶς, τουλάχιστο οἱ περισσότεροι, προβλήματα, αὐτὰ ὅμως εἶναι, ὅσο μπορῶ νά κρίνω, προβλήματα φθορῶν ἀντιγραφῆς ἢ ἀνεπιτυχῶν συμπληρώσεων κενῶν τοῦ ἀρχετύπου τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς μας, κάπου κάπου καί αὐθαιρέτων διασκευῶν τῶν γνησίων γραφῶν⁵, πού δὲν λύνονται πάντως μέ τὸν οβελισμό, ἀλλὰ χρειάζονται, καί ἐπιδέχονται κατὰ τήν γνώμη μου τίς περισσότερες φορές, λύση μέ τήν μέθοδο τῆς κατ' εἰκασίαν διορθώσεως⁶.

1. Σχετικὰ μέ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. J. V ü r t h e i m, *Antike Schauspielertexte* στο ἔργο του Aischylos' Schutzfliehende, Amsterdam 1928, σ. 231/48. R. C a n t a r e l l a, *L' influsso degli attori sulla tradizione dei testi tragici: «RIGI» 14* (1930), fasc. III/IV, σ. 39/73 (= *Scritti minori sul teatro greco*, Brescia 1970, 135/74). D. L. P a g e, *Actors' Interpolations in Greek Tragedy...* Oxford 1934.

2. E. W u n d e r, *Emendationes in Sophoclis Trachinias*, Grimae 1841, σ. 164/201.

3. Ὁ Pearson εἶναι σχετικὰ μέ τοὺς ἄλλους νεωτέρους αὐτὸς πού ἀθέτησε τοὺς περισσότερους, 7 συνολικά.

4. Οἱ στίχοι τῶν Τραχινίων, πού συμβαίνει νά γνωρίζω ὅτι ἔχουν χαρακτηρισθῆ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους νόθοι καί ἔχει προταθῆ ὁ οβελισμὸς των, εἶναι οἱ ἐξῆς: 17, 44/8, 80/1, 84 ἢ 85, 88/9, 150, 166/68, 169/70 (ἡ μόνο 170), 252/53, 264 *πολλὰ* - 265 *χεροῖν μὲν*, 295, 356/57, 362/63 ἢ 361 *την ταύτης* - 363 *ανακτα πατέρα*, 444, 523/25, 526/30, 585, 628, 684, 690, 696, 745, 784/85, 801/02, 819/20, 893/95, 898/99, 911, 998/99, 1006, 1145, 1165, 1195/198.

5. Περιπτώσεις διασκευῶν στό κείμενο τῶν Τραχινίων ἔχω υποδείξει στήν μελέτη μου *Sophokles' Trachinierinnen und ihr Vorbild*, Ἀθήναι 1963. Συνήθως ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὰ σχόλια. Ἀπὸ τίς πιὸ ἐνδιαφέρουσες εἶναι ἡ διασκευή στὰ σχετικὰ μέ τοὺς χρησμοὺς χωρία (σ. 107 ἐξῆς.) καθὼς καί ἐκείνη τῆς δεύτερης στροφῆς τοῦ τετάρτου στασίου, στ. 953/58 (σ. 102, σημ. 2).

6. Μερικοὺς ἀπὸ τοὺς στίχους πού ἔχουν ἀμφισβητηθῆ τοὺς ἔχω συζητήσῃ ἀπὸ κριτικῆ ἀποψη σέ ἄλλες ευκαιρίες. Πβ. Μεταθέσεις, σ. 6 ἐξῆς. (στ. 84 ἢ 85), σ. 10 ἐξ. (στ. 80/1), σ. 21 ἐξῆς. (στ. 690), σ. 24 (στ. 684), σ. 45 ἐξῆς. (στ. 893/95), σ. 51 ἐξῆς. (στ. 998/99), σ. 51 σημ. 3 (στ. 356/57). Τραγικὴ λέξις. *Lexicographorum Graecorum glossae in emendandis tragicorum locis corruptis adhibitae: «Ἐπιστ. Ἐπετ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλ.»*

§ 1.

Τὸ πρῶτο χωρίο ἀνήκει στὸ ἀ΄ ἐπεισόδιο τοῦ δράματος. Εἶναι ὁ μακρὸς λόγος ποὺ λέγει ἡ Δηϊάνειρα στον Λίχα, γιὰ νὰ τὸν πείση νὰ τῆς ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθεια σχετικὰ μὲ τὴν αἰχμάλωτη βασιλοπούλα Ἰόλη, ποὺ τῆς τὴν εἶχε φέρει ἐκεῖνος στὸ σπίτι μαζὶ μὲ ἄλλες αἰχμάλωτες, τῆς εἶχε ὅμως ἀποκρύψει ὅτι αὐτὴν εἰδικὰ τὴν ἔστειλε στο σπίτι του ὁ Ἡρακλῆς ὡς παλλακίδα του.

Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἐξῆς (στ. 436 /69):

ΔΗ. *μή, πρὸς σε τοῦ κατ' ἀκρον Οἰταῖον νάπος
Διὸς καταστράπτοντος, ἐκκλέψης λόγον.
ου γὰρ γυναικί τους λόγους ἐρεῖς κακῆ,
οὐδ' ἦτις ου κάτοιδε τάνθρώπων ὅτι
χαίρειν πέφυκεν ουχι τοῖς αὐτοῖς αἰεί. 440*
*Ἔρωτι μεν γοῦν ὅστις ἀντανίσταται
πύκτης ὅπως ἐς χεῖρας ου καλῶς φρονεῖ.
ουτος γὰρ ἄρχει και θεῶν ὅπως θέλει,
κάμου γε· πῶς δ' ου χᾶτέρας οἰας γ' ἐμοῦ.
ᾧστ εἰ τι τῶμῳ τ' ἀνδρὶ τῆδε τῆ νόσω 445*
*ληφθέντι μεμπτός εἰμι, κάρτα μαίνομαι,
ἢ τῆδε τῆ γυναικί, τῆ μεταιτία
τοῦ μηδεν αἰσχροῦ μηδ' ἐμοὶ κακοῦ τινος.
οὐκ ἔστι ταῦτ· ἀλλ' εἰ μεν ἐκ κείνου μαθῶν
ψεύδη, μάθησιν οὐ καλὴν εκμανθάνεις· 450*
*εἰ δ' αὐτὸς αὐτὸν ᾧδε παιδεύεις, ὅταν
θέλης γενέσθαι χρηστός, ὀφθῆσῃ κακός.
ἀλλ' εἶπε πᾶν τάληθές· ὡς ἐλευθέρω
ψευδεῖ καλεῖσθαι κῆρ πρόσεστιν οὐ καλή.
ὅπως δε λήσεις, οὐδὲ τοῦτο γίγνεται· 455*
*πολλοὶ γάρ, οἷς εἴρηκας, οἱ φράσουσ' ἐμοί.
κεῖ μεν δέδοικας, οὐ καλῶς ταρβεῖς, ἐπεὶ
τὸ μὴ πυθέσθαι, τοῦτό μ' ἀλγύνειεν ἄν.
τὸ δ' εἰδέναι τί δεινόν; ουχι χᾶτέρας
πλείστας ἀνῆρ εἰς Ἡρακλῆς ἐγημε δῆ; 460*
*κουπω τις αὐτῶν εκ γ' ἐμοῦ λόγον κακὸν
ἠνέγκατ' οὐδ' ὄνειδος ἦδε τ' οὐδ' ἄν εἰ
κάρετ' ἐντακείη τῷ φιλεῖν· ἐπεὶ σφ ἐγὼ
ᾧκτιρα δῆ μάλιστα προσβλέψασ', ὅτι*

8 (1960 /63), σ. 173 ἐξ. (στ. 696), σ. 174 ἐξ. (στ. 526 /30). Sophokles' Trachinierinnen, σ. 93 σημ. 3 (στ. 252 /53).

τὸ κάλλος αὐτῆς τὸν βίον διώλεσεν,
καὶ γῆν πατρώαν οὐχ ἔκοῦσα δυσμορος
ἔπερσε κάδουλώσεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν
ρείτω κατ' οὖρον· σοὶ δ' ἐγὼ φράζω κακὸν
πρὸς ἄλλον εἶναι, πρὸς δ' ἐμ' ἀφευδεῖν αἶε.

465

Πρόκειται, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν πλοκὴ τοῦ δράματος, γιὰ μιὰ ἀπατη-
λὴ ρῆση, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἡρωίδα, ὑποκρινομένη ὅτι δὲν θὰ ἀντιδράσῃ στὴν νέα
ἀπιστία τοῦ ἄντρα της, ἀφοπλίζει τὸν Λίχα, ποὺ υποκρινόταν ἄγνοια ὡς ἐκείνη
τὴν στιγμή, καὶ τὸν ἐξωθεῖ στὴν ομολογία, ὅτι ἡ Ἴόλη εἶναι πραγματικὰ παλ-
λακίδα τοῦ Ἡρακλῆ, ὅπως τῆς εἶχε ἀποκαλύψει ὁ Ἄγγελος. Στὴν ρῆση αὐτὴν
ὁ Wunder διέγινωσε πολὺ σωστά ὅτι ὁ στ. 444 δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γνήσιος, καὶ
τὴν γνώμη του τὴν συμμαρτίστηκαν ἔπειτα ὁ Hartung καὶ ὁ Nauck. Τὸ κύριο
ἐπιχειρήμα του γιὰ τὴν ἀθέτηση τοῦ στίχου αὐτοῦ εἶναι ὅτι μὲ τὸ κάμου γε
παρουσιάζει τὴν Δηιάνειρα νὰ ὁμολογῇ ὅτι εἶναι στὴν ἐξουσία τοῦ ἔρωτα καὶ
αὐτῆ¹ καὶ κάνει ἐπομένως ἀπιστίες στὸν ἄντρα της, ἐνῶ μὲ τὴν συνέχειά του,
πῶς δ' οὐ χιτέρας οἴας γ' ἐμοῦ, τῆς ἀποδίδει τὴν ὑπόψια, ὅτι καὶ ἡ Ἴόλη μπο-
ρεῖ νὰ εἶχε πάθει τὸ ἴδιο καὶ νὰ εἶχε ἐρωτευθῆ τὸν Ἡρακλῆ².

Ὅτι εἶχε δίκαιο, εὐκόλα πείθεται κανεὶς, ἅμα ἐμβαθύνῃ στὸ νόημα τοῦ
ὄλου χωρίου. Στὴν ρῆση της αὐτὴν ἡ Δηιάνειρα ζητεῖ νὰ πείσῃ τὸν Λίχα γιὰ
δύο πράγματα: α) ὅτι δὲν πρόκειται νὰ μεμφθῆ τὸν Ἡρακλῆ ποὺ τὸν ἔπιασε
ἔρωτας γιὰ τὴν Ἴόλη, γιὰτι καὶ οἱ θεοὶ ἀκόμη εἶναι στὴν ἐξουσία τοῦ ἔρωτα·
β) ὅτι δὲν θὰ κακομεταχειρισθῆ τὴν Ἴόλη, ποὺ εἶναι ἀξιολύπητη, γιὰτι ἄθελά
της ἐνέπνευσε αὐτὸν τὸν ἔρωτα καὶ ἔφερε μὲ αὐτὸ δυστυχία καὶ στὸν ἑαυτὸ
της καὶ στὴν πατρίδα της. Στὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἀφιερώνει ἓνα μέρος τῆς ρή-
σεως της, στὸ πρῶτο τοὺς στ. 441 / 49 ("Ἐρωτι - οὐκ ἔστι ταῦτ"), στὸ δεύτερο
τοὺς στ. 457 / 67 (καὶ μὲν δέδοικας - κάδουλώσεν). Στὸ ἐνδιάμεσο προσπαθεῖ
νὰ φιλοτιμήσῃ τὸν Λίχα νὰ μὴν ψεύδεται, γιὰτι, ὅπως τοῦ λέγει, α) ἡ ψευτιά
δὲν εἶναι καλὸ μάθημα καὶ θὰ τὸν καταστήσῃ ἀναξιόπιστον, ἐπιπλέον δὲ εἶναι
μεγάλον ψεγάδι γιὰ ἓναν ἐλεύθερο ἄντρα· β) εἶναι μάταιον νὰ ἐλπίζῃ ὅτι μπο-
ρεῖ νὰ κρυφθῆ, γιὰτι τὸ μυστικὸ του τὸ ξέρουν πολλοὶ καὶ θὰ τῆς τὸ ποῦν
(στ. 449 / 56 ἀλλ' εἰ μὲν - οἱ φράσουσ' ἐμοί).

Γιὰ νὰ γίνῃ πιστευτὴ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ὅτι δηλαδὴ δὲν θὰ μεμφθῆ τὸν
Ἡρακλῆ γιὰτι ἐρωτευθῆκε τὴν Ἴόλη, προβάλλει ὡς ἐπιχειρήμα μιὰ γνώμη

1. Μᾶλλον «καὶ αὐτὴ ἀκόμη» (κάμου γε et mihi adeo), ποὺ, ὅπως παρατηρεῖ, εἶναι
πιὸ βαρὺ, γιὰτι θὰ σήμαινε ὅτι ἡ Δηιάνειρα ἰσχυρίζεται πῶς εἶναι δυσκολώτερον νὰ νικηθῆ
αὐτὴ ἀπὸ τὸν ἔρωτα παρὰ οἱ θεοί.

2. Πβ. O. L o n g o, Commento linguistico alle Trachinie di Sofocle, Padova 1968,
σ. 172, ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει τὴν σκέψη της Δηιάνειρας ὡς ἐξῆς: «Eros impera sugli dei, e
anche su di me: come potrebbe non imperare anche su Iole?».

πού τὴν συνδυάζει μὲ μιὰ εἰκόνα: ὁποῖον, λέγει, τὸν χτυπᾶ ὁ Ἔρωσ καὶ αὐτὸς νομίζει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀνταποδώσῃ τὸ χτύπημα, ὅπως κάνει ὁ πυγμαχὸς στὸν ἀντίπαλο πού θὰ τὸν χτυπήσῃ, δὲν εἶναι στὰ λογικά του, ἀφοῦ ὁ Ἔρωσ εἶχε στὴν ἐξουσία του καὶ τοὺς θεοὺς ἀκόμη. Ἡ γνώμη αὐτὴ ἀσφαλῶς ἀφορᾶ τὸν Ἡρακλῆ πού δὲν ἀντιστάθηκε στὸν ἔρωτα τῆς Ἰόλης, καὶ μὲ τὸ συμπλήρωμά του (οὗτος γὰρ ἄρχει καὶ θεῶν ὅπως θέλει) τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀδυναμία του, πράγμα πού ἔχει σημασία γιὰ τὸν Λίχα, γιὰ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικὸ του¹. Ἀφορᾶ ὅμως ἡ γνώμη πράγματι καὶ τὴν Δηιάνειρα, ἀλλὰ ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοια, ὅτι καὶ αὐτὴ δὲν ἀντιστέκεται στὸν ἔρωτα ἄλλων ἀντρῶν: μὲ ἓναν τέτοιο ἰσχυρισμὸ θὰ ἔπαυε αὐτόματα νὰ εἶναι τραγικὴ σύζυγος, ὅπως θέλει νὰ τὴν παραστήσῃ ὁ ποιητὴς πέρα ὡς πέρα στὸ ἔργο του, ἀφοῦ ἡ ἀδυναμία της θὰ ἰσοφάριζε τὴν ἀδυναμία τοῦ Ἡρακλῆ. Τὴν ἀφορᾶ ὑπὸ τὴν ἔννοια, ὅτι ἂν ἀντισταθῇ στὸν ἔρωτα τοῦ Ἡρακλῆ πρὸς τὴν Ἰόλη, δὲν θὰ εἶναι καὶ αὐτὴ στὰ λογικά της (ἡ ἴδια λέγει: ἂν μεμφθῇ τὸν Ἡρακλῆ πού τὸν ἔπιασε ἔρωτας γιὰ τὴν Ἰόλη, θὰ εἶναι πολὺ τρελὴ). Ἡ σχέση δηλαδὴ τῆς γνώμης πρὸς τὸν Ἡρακλῆ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ ὁ Ἔρωσ ἄρχει καὶ θεῶν (—λαμβάνει καὶ θεοὺς) καὶ τὸ τῷ ἀνδρὶ ληφθέντι τῆδε τῆ νόσω (=τῷ ἔρωτι)². Ἡ σχέση της πάλι πρὸς τὴν Δηιάνειρα βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ Ἔρωτι ὅστις ἀντανίσταται...ου καλῶς φρονεῖ καὶ τὸ τῷ ἀνδρὶ ληφθέντι τῆδε τῆ νόσω, εἰ μεμπτός εἰμι, κάρτα μαίνομαι. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ Δηιάνειρα δὲν λέγει, ὅπως νομίζεται συνήθως: ἐπειδὴ ὁ Ἔρωσ ἄρχει καὶ ἐμοῦ, εἰ μέμφομαι τῷ ἀνδρὶ ληφθέντι τῆδε τῆ νόσω (=τῷ ἔρωτι), κάρτα μαίνομαι, ἀλλὰ λέγει: ἐπειδὴ ὅστις ἀντανίσταται τῷ Ἔρωτι ου καλῶς φρονεῖ, καὶ ἐγὼ εἰ μέμφομαι τῷ ἀνδρὶ ληφθέντι τῆ νόσω τοῦ ἔρωτος, κάρτα μαίνομαι. Ὑπὸ τίς συνθῆκες αὐτὲς εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ κάμου γε· πῶς δ' ου χἀτέρας οἴας γ' ἐμοῦ ὄχι μόνον εἶναι περιττό, ἀλλὰ καὶ καταστρέφει τὸ νόημα.

Ἡ διασκευὴ ὅμως τοῦ χωρίου φαίνεται νὰ ἔχῃ μεγαλύτερη ἔκταση ἀπὸ ὅσῃν ἀναγνώρισε ὁ Wunder. Γιατὶ ἐκτός ἀπὸ τὸν στ. 444 νόθοι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν καὶ δύο ἄλλοι, γιὰ τὴν γνησιότητα τῶν ὁποίων ἐξέφρασε ἡδη ἀμφιβολία καὶ ὁ Blaydes³, οἱ στ. 447/48:

1. Ὅπως παρατήρησα ἄλλου (Μεταθέσεις, σ. 17), τὸ ἐπιχείρημα τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ἔρωτα, πού τὸ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ἡ Δηιάνειρα ὡς ἐλαφρυντικὸ γιὰ τὸ παράπτωμα τοῦ Ἡρακλῆ, υπῆρξε γιὰ τὸν Λίχα ἀποφασιστικὸ γιὰ νὰ τὸν πείσῃ νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ πῆ αὐτὸ πού εἶχε ὡς τώρα ἐπίμονα κρύψει· πβ. Τραχ. 488/89.

2. Στὴν σχέση αὐτὴν ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς καὶ στὸ α' στάσιμον πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν σκηνὴ αὐτὴν. Ἐκεῖ ξεκινώντας ἀπὸ περιπτώσεις, ὅπου ἡ Ἀφροδίτη (Κυπρις) ἔδειξε τὴν μεγάλη της δύναμη σὲ θεοὺς, περνᾷ ἔπειτα, γιὰ νὰ δείξῃ συγχρόνως καὶ τὴν εἰρωνεία τῆς τύχης, σὲ μιὰ λυρική περιγραφή τοῦ ἀγῶνα πού συνῆψε ὁ Ἡρακλῆς μὲ τὸν Ἀχελῶο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Δηιάνειρας μὲ διαιτητὴ τὴν ἴδια παντοδύναμη θεά· πβ. αὐτόθ. σημ. 2.

3. F. H. M. Blaydes, *The Trachiniae of Sophocles*, London and Edinburgh 1871, Addenda, σ. 293: «447-8. I rather suspect these two lines, and even 445-6».

ἢ τῆδε τῆ γυναικί, τῆ μεταίτια
 του μηδὲν αἰσχροῦ μηδ' ἔμοι κακοῦ τινος.

Τί λέγει σ' αὐτοὺς ἡ Δηιάνειρα; "Ὅτι ὅπως δὲν θὰ κατηγορήσῃ τὸν ἄντρα της πού τὸν ἔπιασε ἡ ἀρρώστια τοῦ ἔρωτα, ἔτσι δὲν θὰ κατηγορήσῃ καὶ τὴν Ἰόλη, ἡ ὁποία δὲν εἶναι γι' αὐτὴν αἰτία γιὰ κανένα ἄσχημο ἢ κακὸ πράγμα. Τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὸ γιὰ τρεῖς λόγους: α) Βρίσκεται σὲ ἀντίφαση πρὸς τὸ δεύτερο μέρος τῆς ρήσεως, ὅπου φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ Δηιάνειρα ὄχι μόνο πιστεύει στὴν ἀπόλυτη αθωότητα τῆς Ἰόλης, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ ἔρωτας τοῦ Ἡρακλῆ πρὸς αὐτὴν τὴν ἔχει κάμει δυστυχημένην· τὸ λέγει ἡ ἴδια, τὸ τονίζει μάλιστα μὲ πολλὰ λόγια (στ. 463 / 67):

ἐπεὶ σφ' ἐγὼ
 ὠκτιρα δὴ μάλιστα προσβλέψασ' ὅτι
 τὸ κάλλος αὐτῆς τὸν βίον διώλεσεν,
 καὶ γῆν πατρῶαν οὐχ ἔκοῦσα δυσμορος
 ἔπερσε κάδοῦλωσεν. 465

Καὶ οὐκ μόνο στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ δράματος σκέπτεται καὶ αἰσθάνεται ἔτσι ἡ Δηιάνειρα. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού τὴν εἶδε μαζί μὲ τις ἄλλες αἰχμάλωτες νὰ ξεχωρίζῃ μὲ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀρχοντιά της, ἀλλὰ καὶ νὰ κλαίῃ, εἶχε μὲ τὴν γυναικεία της εὐαισθησία νιώσει τὸ δράμα της. Γι' αὐτὸ καὶ εἶχε ἐνδιαφεροθῆ νὰ μάθῃ εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια εἴτε ἀπὸ τὸν Λίχα ποιά εἶναι, καὶ ὄχι μόνο σεβάσθηκε τὴν ἄρνησή της νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ταυτότητά της, ἀλλὰ καὶ ἀνησύχησε μήπως, μὲ τὴν ἐπιμονή της νὰ μάθῃ ποιά εἶναι, ἐπαυξήσῃ τὴν δυστυχία της (στ. 307 / 32):

ὦ δυστάλαινα, τίς ποτ' εἰ νεανίδων;
 ἄνανδρος ἢ τεκνοῦσα; πρὸς μὲν γὰρ φύσιν
 παθέων¹ ἄπειρος τῶνδε, γενναία δέ τις.
 Λίχα, τίνος ποτ' ἐστὶν ἡ ξένη βροτῶν; 310
 τίς ἢ τεκοῦσα, τίς δ' ὁ φιτύσας πατήρ;
 ἔξειπ'· ἐπεὶ νιν τῶνδε πλεῖστον ὠκτισα
 βλέπουσ', ὅσῳπερ καὶ φρονεῖν οἶδεν μόνη².

ΛΙ. τί δ' οἶδ' ἐγώ; μάτην μ' ἂν ἀνακρίνοις³. ἴσως
 γέννημα τῶν ἐκεῖθεν οὐκ ἐν ὑστάτοις. 315

ΔΗ. μὴ παῖς τυράνων, Εὐρύτου σποράς τις⁴, ἦν;

1. πάντων codd.: corr. Subkoff (παθῶν). Cf. 148 / 50 et 153.

2. Γιὰ τὸ χωρίο αὐτὸ βλ. παρακάτω σ. 15 σημ. 3.

3. τί δ' ἂν με καὶ κρίνοις (κεκρίνοις L) codd.: correxi coll. Σ ad I.: τί με καὶ μάτην ἀνακρίνοις;

4. μὴ τῶν τυράνων Εὐρύτου σπορά τις ἦν; codd.: correxi.

- ΛΙ. οὐκ οἶδα· καὶ γὰρ οὐδὲν ἰστόροον μακράν.
 ΔΗ. οὐδ' ὄνομα πρὸς του τῶν ξυνεμπόρων ἔχεις;
 ΛΙ. ἤκιστα· σιγῇ τοῦμόν ἔργον ἦνυτον.
 ΔΗ. εἶπ, ὦ τάλαιν', ἀλλ' ἡμῖν ἐκ σαυτῆς· ἐπεὶ 320
 καὶξύμφορόν σοι¹ μηδὲν εἰδέναι τίς εἶ².
 ΛΙ. οὐ τὰρα τῷ γε πρόσθεν οὐδὲν ἐξ ἴσου
 χρόνω διαίσει¹ γλώσσαν· ἦτις οὐδαμὰ
 προύφηγεν οὔτε μείζον οὔτ' ἐλάσσονα,
 ἀλλ' αἰὲν ὠδίνουσα συμφορᾶς βάρος
 δακρυρροεῖ δύστηνος, ἐξ ὅτου πάτραν 325
 διήνεμον λέλοιπεν. ἦδε λυμάχη
 κακῆ μέν, ἀξία δὲ συγγνώμην ἔχειν³.
 ΔΗ. ἦ δ' οὐν ἐάσθω καὶ πορευέσθω στέγας
 οὔτως ὅπως ἦδιστα, μηδὲ πρὸς κακοῖς 330
 τοῖς οἰσιν αὐτῆς προσγενῆ λύπην⁴ λάβη⁵.
 ἄλις γὰρ ἦ παροῦσα.

β) Ἀποτελεῖ ταυτολογία μὲ τοὺς στ. 462/63: ἦδε τ' οὐδ' ἂν εἰ (ἐνν. ἦδε τ' οὐκ ἂν ἐνέγκαιτο λόγον κακὸν οὐδ' ὄνειδος καὶ εἰ) κάρτ' ἐντακείη τῷ φιλεῖν, πού ὁ Σχολιαστής τοὺς ἐρμηνεύει πολὺ εὐστοχα οὐδὲ ἡ Ἰόλη ὄνειδισθήσεται οὐδ' εἰ μεγάλως αὐτῆς ἐρᾷ ὁ Ἡρακλῆς. Στὸ τελευταῖο σημεῖο εἶναι πού ἔχει τὴν θέση τῆς ἢ διαβεβαίωσής τῆς, ὅτι ὅπως καμιάν ἀπὸ τίς ἄλλες ἐρωμένες τοῦ Ἡρακλῆ δὲν ἐξύβρισε οὔτε πρόσβαλε, ἔτσι δὲν θὰ ἐξυβρίση οὔτε θὰ προσβάλη καὶ τὴν Ἰόλη⁶. Τὸ νὰ λέγη τὰ ἴδια αὐτὰ λίγο πρὶν μέσα στὴν ἴδια ρῆση καὶ μάλιστα σὲ συνάρτηση μὲ αὐτὸ πού λέγει γιὰ τὸν Ἡρακλῆ, ὅτι δὲν θὰ τὸν μεμφθῆ πού εἶναι ἐρωτευμένος, γιὰτὶ ὁ Ἔρωσ νικᾷ καὶ τοὺς θεοὺς ἀκόμη, εἶναι ἀδιανόητο, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἀφοῦ πιστεύει ὅτι δὲν εἶναι ἡ Ἰόλη ἐρωτευμένη μὲ τὸν Ἡρακλῆ, ἀλλὰ μόνο αὐτὸς μὲ ἐκείνην. γ) Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνας τελευταῖος λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ στ. 447/48 δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γνήσιοι, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ γλωσσικός. Εἶναι περιεργὸ ἀλήθεια ὅτι οἱ εκδότες καὶ οἱ ὑπομνηματιστῆς τοῦ κειμένου τῶν Τραχινίων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέχονται ἀδιαμαρτύρητα σὲ κλασσικὸ ἑλληνικὸ κείμενο τὴν φράση τῆ μεταίτια τοῦ μηδὲν αἰσχροῦ

1. καὶ ξυμφορά τοι (τις ZnT) codd.: corr. Blaydes.

2. μηδεν εἰδέναι τίς εἰ R: μὴ εἰδέναι (μηδέναι L) σέ γ' ἦτις εἰ cett.

3. ἦδε τοι τύχη /κακῆ μεν αὐτῆ γ', ἀλλὰ συγγνώμην ἔχει codd.: correxi· πβ. Τραγικὴ λέξις, σ. 173.

4. τοῖς οἰσιν (οἰσιν R) λύπην (λοιπὴν ZnT) πρὸς γ' ἐμοῦ λύπην (λύπης A) codd.: correxi.

5. λάβοι codd.: corr. Blaydes.

6. Αὐτὸ ἀκριβῶς τῆς ὑπενημιζεῖ ἐπειτα, μετὰ τὴν ομολογία του, καὶ ὁ Λίχας (στ. 484/87): ἐπεὶ...πάντ' ἐπίστασαι λόγον /.../ καὶ στέργε τὴν γυναῖκα καὶ βούλου λόγους /οὐς εἶπας ἐς τήνδ' ἐμπέδως εἰρηκέναι.

μηδ' ἔμοι κακοῦ τινος, μολονότι πρό πολλοῦ ὁ Blaydes υπέδειξε πόσο ασύντακτη εἶναι: «The common reading cannot surely be right. Τοῦ μηδὲν αἰσχροῦ can hardly mean μηδενὸς αἰσχρον, nor can the position of the words allow of the construction τῆ μηδὲν μεταίτια τοῦ αἰσχροῦ, even if it yielded a satisfactory sense»¹. Τόσο μεγάλη ἀδυναμία στὴν ἐκφραση δὲν μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε στὸν Σοφοκλῆ. Καὶ μόνο αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα θὰ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ μας πείση ὅτι οἱ δύο στίχοι, γιὰ τοὺς ὁποίους πρόκειται, προέρχονται ἀπὸ τὸ χέρι κάποιου διασκευαστῆ.

Γιὰ νὰ ὀβελισθοῦν ὅμως οἱ στ. 447 / 48, ὅπως τὸ κρίνομε γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ἀπαραίτητο, χρειάζεται νὰ διορθωθῆ καὶ ὁ στ. 445 ὡστ' εἶ τι τῶμῳ τ' ἀνδρι τῆδε τῆ νόσω. Ἐδῶ στὴν ἐκφορὰ τῶμῳ τ' ἀνδρι τὸ τ' θεωρεῖται ὅτι εἰσάγει τὸ πρῶτο σκέλος διαζεύξεως, πὺ τὸ δεῦτερο σκέλος τῆς εἶναι τὸ ἢ τῆδε τῆ γυναικί κτλ. τοῦ στ. 447. Ἦταν ἐπόμενο ὁ Blaydes πὺ ὑποπτεύθηκε τοὺς στ. 447 / 48 νὰ προχωρήση στὴν ἀμφισβήτηση καὶ τῶν στ. 445 / 46². Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸ λύση, γιὰτι ἔτσι καταστρέφεται ἡ ἰσορροπία τοῦ συλλογισμοῦ πὺ ὑπόκειται στὸ χωρίο, ὅτι ἀφοῦ οἱ θεοὶ εἶναι στὴν ἐξουσία τοῦ Ἑρωτα, αὐτὸ ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὸν Ἑρακλῆ πὺ εἶναι ἄνθρωπος³. Σωστότερη εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι τὸ τ' εἶναι ἐφθαρμένο, τὴν ὁποία διετύπωσαν καὶ ἄλλοι⁴ καὶ ὁ Blaydes.

Ὁ τελευταῖος σκέφθηκε ὅτι τὸ τ' δὲν εἶναι ὁ σύνδεσμος τε, πὺ ἔχει πάθει ἐκθλιψη, ἀλλὰ τὸ ἄρθρο τῶ σὲ κράση μὲ τὸ ἀ- τοῦ ἀνδρι (τάνδρι). Ἐπομένως ἡ φθορὰ ὑπάρχει στὸ τῶμῳ, πὺ εἶναι περιττό, γιὰτι τὸ τάνδρι μόνο του χωρὶς τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ δηλώση «στὸν ἄντρα μου». Μὲ τὴν σκέψη αὐτὴν διόρθωσε στὸ κείμενό του τὸ τῶμῳ σὲ κείνω⁵. Πιθανο-

1. Ἐνθ' ἀν., σ. 102, ad I.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 11, σημ. 3.

3. Αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς εἶναι τυπικὸς γιὰ τὴν σκέψη τῆς Δηιάνειρας, ὅπως δείχνει τὸ παράλληλο χωρίο (στ. 714 / 18): τὸν γὰρ βαλόντ' ἄτρακτον οἶδα καὶ θεὸν / Χείρωνα πημῆγαντα, χώνπερ ἂν θίγη, / φθείρει τὰ πάντα κνώδαλ'· ἐκ δὲ τοῦδ' ὄδε / σφαγῶν διελθὼν ἰὸς αἵματος μέλας / πῶς οὐκ ὀλεῖ καὶ τόνδε; (ἀφοῦ δηλαδὴ τὸ βέλος μὲ τὸ φαρμάκι τῆς ὕδρας πὺ χτύπησε τὸν θεὸ Χείρωνα τὸν ἐξόντωσε, πῶς τὸ αἷμα τοῦ Νέσσου τὸ δηλητηριασμένο μὲ τὸ ἴδιο φαρμάκι δὲν θὰ ἐξοντώσει καὶ τὸν Ἑρακλῆ πὺ εἶναι ἄνθρωπος;).

4. Οἱ Schaefer, Erfurt, Frohlich, πὺ πρότειναν τὴν διόρθωσή του σὲ γ': τῶμῳ γ' ἀνδρι.

5. Γιὰ τὴν διόρθωση αὐτὴν στηρίχθηκε στὸ κείμενο τάνδρι, πὺ παραδίδεται ὅτι τὸ λέγει ἡ Δηιάνειρα στὸν στ. 603 γιὰ τὸν Ἑρακλῆ. Ἀλλὰ στὸ χωρίο αὐτὸ τὸ κείμενο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστό, γιὰτι ἤδη τὸ (ἐ)κείνος μόνο του στὸ στόμα τῆς Δηιάνειρας ἀναφέρεται στὸν ἄντρα τῆς, ἐπομένως τὸ κείμενο τάνδρι ἀποτελεῖ ταυτολογία. Βλ. σχετικὰ μὲ αὐτὸ τίς παρατηρήσεις μου στὸ Sophokles' Trachinierinnen, σ. 98 σημ. 2 σὲ συνδυασμὸ μὲ σ. 10 σημ. 2. Πβ. καὶ O. H e n s e, Studien zu Sophokles, Leipzig 1880, σ. 121, ὁ ὁποῖος πρότεινε νὰ διορθωθῆ ὁ στ. 603 δῶρημα τάνδρι, τῆς ἐμῆς ἔργον χερῶς.

τερο ὅμως φαίνεται ὅτι σ' αὐτὸ ὑπόκειται φθορὰ ἑνὸς *κἀγὼ* (καὶ ἐγώ)¹, μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτεται ἡ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς Δηιάνειρας μὲ τὴν γενικὴ γνώμη, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω: *ὅστις ἀντανίσταται τῷ Ἔρωτι οὐ καλῶς φρονεῖ ~ καὶ ἐγὼ εἰ μέμφομαι τῷ ἀνδρὶ ληφθέντι τῷ ἔρωτι, κάρτα μαίνομαι.*

Σύμφωνα μὲ αὐτὰ τὸ χωρίο πού συζητοῦμε προσλαμβάνει τὴν ἐξῆς μορφή:

<i>ουτος γὰρ ἄρχει καὶ θεῶν ὅπως θέλει.</i>	443
<i>ὥστ' εἴ τι κἀγὼ τάνδρι τῆδε τῆ νόσω</i>	444
<i>ληφθέντι μεμπτός εἰμι, κάρτα μαίνομαι.</i>	446
<i>οὐκ ἔστι ταῦτ'. ἀλλ' εἰ μὲν ἐκ κείνου μαθῶν</i>	449
<i>φεύδῃ, μάθησιν οὐ καλὴν εκμανθάνεις.</i>	450

Ἦς περαιτέρω ἔνδειξε ὅτι οἱ στ. 447 / 48 δὲν ἀνήκουν στὸ γνήσιο κείμενο τοῦ ποιητῆ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ τὸ ὅτι στὴν συνέχεια τῆς ρήσεώς της (στ. 449) ἡ Δηιάνειρα μιᾶ γιὰ τὸν Ἑρακλῆ (ἐκ κείνου) σὰν νὰ μὴν εἶχε μεσολαβήσει λόγος γιὰ ἄλλο πρόσωπο.

Μένει νὰ δοῦμε τί ἦταν ἐκεῖνο πού παρακίνησε τὸν διασκευαστὴ νὰ ἀποδώσει καὶ στὴν Ἰόλη ἐρωτικὸ πάθος γιὰ τὸν Ἑρακλῆ. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἴσως δύσκολο νὰ τὸ ἀνακαλύψουμε. Εἶδαμε ὅτι πιὸ κάτω (στ. 462 / 63) ἡ Δηιάνειρα λέγει ὅτι δὲν θὰ κακομεταχειρισθῆ τὴν Ἰόλη, ὅπως δὲν κακομεταχειρίσθηκε καὶ τὶς ἄλλες ἐρωμένες τοῦ Ἑρακλῆ. Ἐκεῖ ἔχομε τὸ ρῆμα *ἐντακεῖη* σέ γ' πρόσωπο καὶ προηγεῖται σὲ ονομαστικὴ ἢ αντωνυμία *ἥδε*, πού εὐκολα μπορεῖ νὰ παρεξηγηθῆ, ὅπως παρεξηγεῖται ἀκόμη ὡς σήμερα, ὅτι εἶναι τὸ ὑποκείμενο τοῦ *ἐντακεῖη*: *ἥδε τ οὐδ' ἂν εἰ / κάρτ ἐντακεῖη τῷ φιλεῖν.* Ὅποιος κάνει τὴν σύνδεση αὐτὴν, δέχεται αὐτόματα ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ λόγια ἡ Δηιάνειρα δὲν ἀποκλείει ὅτι μπορεῖ καὶ νὰ λιώσει ἀκόμη ἀπὸ ἔρωτα ἡ Ἰόλη γιὰ τὸν Ἑρακλῆ². Ἦτσι προφανῶς τὸ ἐξέλαβε ὁ διασκευαστὴς καὶ πρόσθεσε πιὸ πάνω τοὺς στ. 444 καὶ 447 / 48, καὶ τὸν ἕνα καὶ τοὺς ἄλλους μὲ τὴν ἴδια σκέψη³. Γιὰ τὸ ὅτι τὸ πράγμα δὲν εἶναι ἔτσι, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν μᾶς τὸ ἔλεγε ρητὰ στὴν συγκεκρι-

1. Καὶ ὁ Blaydes μὲ τὸ λεπτό του γλωσσικὸ αἰσθητήριο ὑποπεύθηκε ὅτι στὸ *τῶμῳ* λανθάνει τὸ *ἐγὼ*, καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις πού κάνει στὸ ὑπόμνημά του εἶναι *δη ἴγῳ (ὥστ' εἰ τι δη ἴγῳ)*.

2. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψη τῶν Schneidewin, Dindorf, Jebb, Radermacher, Mazon.

3. Στὸν διασκευαστὴ αὐτὸν πρέπει πιθανῶς νὰ ἀποδοθῆ καὶ ἡ γραφὴ *ὄσπερ καὶ φρονεῖν οἶδεν μόνῃ* στὸν στ. 313, μὲ τὴν ὁποία θέλησε προφανῶς νὰ τὴν παρουσιάσει ὅτι διατηροῦσε μπροστὰ στὴν Δηιάνειρα, καὶ στὴν κατάστασή της ὡς αἰχμάλωτης ἀκόμη, τὴν αὐτοκυριαρχία της. Σχετικὰ μὲ τὴν παρεξήγηση πού ἔχει προκληθῆ ἀπὸ τὴν εσφαλμένη αὐτὴ γραφὴ ὡς πρὸς τὸν ρόλο τῆς Ἰόλης μέσα στὸ δράμα πβ. τὴν παρατήρησή μου στὴν μελέτη μου *Sophokles' Trachinierinnen*, σ. 75 ἐξ., ὅπου καὶ προτείνεται ἡ ἐξῆς διόρθωση τῶν στ. 312 / 13: *ἐπεὶ νῦν ὦδε πλειστον φηκτισα / βλέπουσ', ὡσω χαλιῶν οὐκ οἶδεν φέρειν*, μὲ βάση τὸ ἀντίστοιχο γιὰ τὴν Κασσάνδρα χωρίο τοῦ Αἰσχύλου Ἄγ. 1066 *χαλιῶν δ' οὐκ ἐπίσταται φέρειν*.

μένη περίπτωση ὁ Σχολιαστής¹, δὲν μᾶς ἀφήνει ἀμφιβολία ἢ συνεξέταση ὅλων τῶν δεδομένων τοῦ δράματος γιὰ τὴν σχέση Ἑρακλῆ καὶ Ἰόλης, καὶ πιὸ χτυπητὰ ἀκόμη μιὰ λεπτομέρεια, στὴν ὁποία δὲν ἔχει ἀποδοθῆ ἡ σημασία ποὺ ἔχει, ὅτι λέγοντας ἡ Δηιάνειρα γιὰ τὸν Ἑρακλῆ *εἰ ἐντακείη τῷ φιλεῖν* ἐπαναλαμβάνει μὲ συνώνυμη καὶ συγχρόνως πιὸ ἐντονη ἔκφραση αὐτὸ ποὺ στὴν προηγούμενη σκηνὴ τῆς εἶχε πεῖ γιὰ τὸν ἴδιο ὁ Ἄγγελος, *εἴπερ ἐντεθέρμανται πόθῳ* (στ. 368)².

§ 2.

Τὸ δεύτερο χωρίο εἶναι ἀπὸ τὴν ἐξοδο τοῦ δράματος. Στὴν ἀρχὴ μιλεῖ ὁ Ἑρακλῆς καὶ παραγγέλλει στὸν Ἰλλο νὰ τὸν μεταφέρει στὴν κορυφὴ τῆς Οἴτης (στ. 1193 *ἐνταῦθα*) καὶ νὰ κάψῃ τὸ σῶμα του ἐπάνω σὲ μιὰ πυρά. Ἀκολουθεῖ ἓνας διάλογος μεταξὺ γιοῦ καὶ πατέρα, στὸν ὁποῖο ὁ γιός, ποὺ ἔχει προηγουμένως δεσμευθῆ μὲ ὄρκο νὰ ἐκτελέσῃ τις τελευταῖες θελήσεις τοῦ πατέρα του (στ. 1185 / 190), διαμαρτύρεται ὅτι μὲ αὐτὸ ποὺ τοῦ παραγγέλλει νὰ κάμῃ τὸν ἐξαναγκάζει νὰ γίνῃ ἀνόσιος πατροκτόνος, ὁ δὲ πατέρας τοῦ λέγει ὅτι ἀπειναντίας μονάχα ἔτσι μπορεῖ ὁ γιός του νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὰ δεινὰ ποὺ τὸν βασανίζουν.

Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἐξῆς (στ. 1193 / 209):

- HP. *ἐνταῦθά νυν χρῆ τοῦμόν ἐξάραντά σε
σῶμ αὐτόχειρα, καὶ ξὺν οἷς χρῆζεις φίλων,
πολλὴν μὲν ὕλην τῆς βαθυρρίζου δρυὸς
κείραντα, πολλὸν δ' ἄρσεν' ἐκτεμόνθ' ὄμου 1195
ἄγριον ἔλαιον, σῶμα τουμόν ἐμβαλεῖν,
καὶ πευκίνης λαβόντα λαμπάδος σέλας
πρῆσαι. γόου δὲ μηδὲν εἰσίτω δάκρυ,
ἀλλ' ἀστένακτος κἀδάκρυτος, εἴπερ εἰ 1200
τοῦδ' ἀνδρός, ἔρξον· εἰ δὲ μή, μενῶ σ' ἐγὼ
καὶ νέρθεν ὦν ἀραιὸς εἰσαεὶ βαρὺς.*
- ΥΛ. *οἰμοί, πάτερ, τί εἶπας; οἶά μ' εἰργασαί.*
- HP. *ὁποῖα δραστὲ' ἐστίν· εἰ δὲ μή, πατρός*

1. Μὲ τὸν Σχολιαστὴ συντάσσεται ὁ E. W u n d e r, Sophoclis Tragoediae, vol. II, sect. III: Trachiniae, Gothae 1850, σ. 103: «Errant vehementer qui *ἐντακείη* ad Iolen referunt, de qua non posse ullo pacto cogitari quum aliunde apparet, tum imprimis e verbis v. 461 sqq.: *οτι τὸ κάλλος κτλ.*».

2. Ἡ ἀντιστοιχία τοῦ *ἐντακείη* πρὸς τὸ *ἐντεθέρμανται* ὅχι μόνο μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ τὴν ἀσκοπὴ διόρθωσιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου (*ἐκτεθέρμανται* Dindorf [ἐξ αἰτίας τοῦ ερμηνεύματος τοῦ Σ ad l. *ἐκκέκναιται*], *ἐκτακείη* Tournier), ἀλλὰ μᾶς βοηθεῖ καὶ νὰ τὰ ἐνοήσωμε ὡς συνώνυμα.

- ἄλλου γενοῦ του μηδ' ἐμὸς κληθῆς ἔτι. 1205
- ΥΛ. οἷμοι μάλ' αὐθις, οἶά μ' ἐκκαλῆ, πάτερ,
φονέα γενέσθαι καὶ παλαμναῖον σέθεν.
- ΗΡ. οὐδ' ὀητ' ἔγωγ', ἀλλ' ὦν ἔχω παιῶνιον
καὶ μῶνον ἰατῆρα τῶν ἐμῶν κακῶν.

Ἄς προσέξωμε τὸν λόγο τοῦ Ἡρακλῆ στίς λεπτομέρειές του. Στὸ πρῶτο του μέρος (στ. 1193 / 199 *ἐνταῦθα - προῆσαι*) ὁ ἥρωας παραγγέλλει νὰ τὸν μεταφέρῃ ὁ Ὑλλος μὲ τοὺς φίλους του στὴν Οἶτη καὶ ἀφοῦ κατασκευάσῃ μιὰ πυρὰ ἀπὸ ξύλα δρυὸς καὶ ἀγριελιάς νὰ τὸν κάψῃ ἐκεῖ ἐπάνω. Στὴν συνέχεια (στ. 1199 / 201 *γούου δὲ - ἔρξον*) τοῦ λέγει νὰ μὴ βογγήσῃ οὔτε νὰ δακρῦσῃ, ἀλλὰ νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸ χωρὶς στεναγμούς καὶ δάκρυα. Πόσο ἐμφατικὴ εἶναι ἡ παραγγελία αὐτὴ τὸ μαρτυρεῖ ὅτι ἐκφέρεται κατὰ δύο τρόπους: *γούου* (=στεναγμου) *δάκρυ μηδὲν εισίτω, ἀλλ' ἀστένακτος κἀδάκρυτος ἔρξον*. Τέλος προσθέτει (στ. 1201 / 202): *εἰ δὲ μὴ, μενῶ σ' ἐγὼ / καὶ νέρθεν ὦν ἀραῖος εἰσαεὶ βαρῦς*. Τὴν ἐλλιπῆ φράση *εἰ δὲ μὴ* τὴν συμπληρώνομε αὐτομάτως ἀπὸ τὰ προηγουμένα *ἔρξεις*. Ἔτσι κάνει καὶ ὁ Σχολιαστής, μονάχα πού ἀντὶ *ἔρξεις* συμπληρώνει τὸ συνώνυμό του *ποιήσεις* (*εἰ δὲ μὴ ταῦτα ποιήσεις*). Τί εἶναι ὅμως ἐκεῖνο πού ὁ πατέρας λέγει στὸν γιό του ὅτι *εἰ μὴ ἔρξεις*, θὰ τὸν παρακολουθοῦν πάντα οἱ κατάρες του καὶ ἀπὸ τὸν Ἄδη; Ὅτι ἐννοεῖ τὸ κάψιμο τοῦ σώματός του, δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία. Δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὸ αὐτό: στὸ *εἰ μὴ ἔρξεις*, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ φράση, πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τοὺς ἄλλους προσδιορισμούς τῆς προηγουμένης φράσεως, ἀπὸ τὴν ὁποία συμπληρώνομε τὸ *ἔρξεις*. Ἡ πλήρης δηλαδὴ φράση θὰ εἶναι: *εἰ μὴ ἔρξεις ταῦτα* (τ.ἔ. *εἰ μὴ πρήσεις τουμὸν σῶμα*) *ἀστένακτος κἀδάκρυτος*. Στὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν ἡ ἀπειλὴ παίρνει ἄλλο ἐντελῶς νόημα ἀπὸ ἐκεῖνο πού τῆς ἀποδίδεται· παίρνει τὸ νόημα, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς πού τὴν λέγει θὰ καταριέται τὸν γιό του καὶ ἀπὸ τὸν Ἄδη αἰῶνια, ὅχι ἂν δὲν κάψῃ τὸν πατέρα του, ἀλλὰ ἂν κλάψῃ καθὼς θὰ τὸν καίῃ. Αὐτὸ θὰ ὀμολογηθῆ ὅτι εἶναι ὑπερβολικὰ βαρῦ γιὰ νὰ εἶναι σωστό. Πρόκειται γιὰ πρόβλημα πού δὲν εἶναι ἀπλό καὶ ἀσήμαντο, ἂν καὶ φαίνεται νὰ εχθρὴ περάσει ὡς τώρα ἀπαρατήρητο.

Γιὰ νὰ καταλάβωμε τί συμβαίνει, πρέπει νὰ προσέξωμε ὅτι τὴν ἐντολὴν *γούου δὲ μηδὲν εισίτω δάκρυ, ἀλλ' ἀστένακτος κἀδάκρυτος ἔρξον* τὴν συνοδεύει ὁ Ἡρακλῆς μὲ μιὰ ἄλλη μικρὴ φράση, τὴν ἐξῆς: *εἴπερ εἰ τοῦδ' ἀνδρὸς ἂν εἶσαι δικό μου παιδί*. Στὴν φράση αὐτὴν βρίσκεται τὸ κλειδί τοῦ προβλήματος. Γιατὶ ἐδῶ ὑπόκειται τὸ μοτίβο, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς οὔτε ἐκλαιγε οὔτε στέναζε ποτέ, ἀκόμη καὶ ὅταν περνοῦσε τίς μεγαλύτερες δοκιμασίες¹. Τὸ μοτίβο αὐτό

1. Τὸ παραμυθικὸ αὐτὸ μοτίβο, πού εἶχε ἐνοφθαλμισθῆ στὸν μῦθο τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ποιητὲς γιὰ νὰ ἐξάρουν δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς του ἢ συγκινήσεις πού δὲν μπόρεσε νὰ ὑπερνικήσῃ, στὴν παράδοσή μας πρωτοπαρουσιάζεται στὸν Βακχυλίδη,

τὸ ἔχομε συναντήσῃ λίγο πρωτύτερα στὸ ἴδιο δράμα: Στὸν μακρὸ μονόλογο του, ὅπου διεκτραγωδεῖ τὴν συμφορὰ του ἀπὸ τὸ στρῶμα, στὸ ὅποιο τὸν ἔχουν ἀποθέσει οἱ σύντροφοί του, ζητᾷ ὁ Ἡρακλῆς ἀπὸ τὸν γιό του νὰ τοῦ φέρῃ τὴν μητέρα του τὴν Δηιάνειρα νὰ τὴν κακοποιήσῃ γιὰ τὸ κακὸ πού τοῦ ἔκαμε ὅπως τῆς ἀξίζει (στ. 1066/069). Σ' αὐτὰ προσθέτει (στ. 1070/075):

ἴθ' ὦ τέκνον, τόλμησον, οἴκτιρόν τέ με 1070
 πολλοῖσιν οἴκτιρόν, ὅστις ὥστε παρθένος
 βέβρυχα κλαίων· και τόδ' οὐδ' ἂν εἷς ποτε
 τόνδ' ἄνδρα φαίη πρόσθ' ἰδεῖν δεδρακότα,
 ἀλλ' ἀστένακτος αἰὲν εἰπόμεν κακοῖς·
 νῦν δ' ἐκ τοιοῦτου θῆλυς ἠδρημαί τάλας. 1075

Ἡ μόνη, λέγει, φορὰ πού θρήνησε ἦταν αὐτή, τότε πού κείτονταν ἀνήμπορος νὰ κινήθῃ, καθὼς τὸ φαρμάκι τῆς ὕδρας κατέτρωγε τις σάρκες του. Καὶ ἐκεῖνο πού τὸν ἀναστατώνει περισσότερο εἶναι πού θρηνεῖ καὶ βογγᾷ σὰν κορίτσι, αὐτὸς πού ἀντιμετώπιζε ὡς τώρα ὅλα τὰ κακὰ ἀστένακτος σὰν ἀληθινὸς ἄντρας¹.

Αὐτὸ λοιπὸν πού εἶχε πεῖ στὸν γιό του ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ φυσικὸ του, νὰ μὴν στενάζῃ καὶ νὰ μὴν δακρύζῃ μπροστὰ στὰ κακὰ, αὐτὸ ζητᾷ τώρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον νὰ κάμῃ, γιὰ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ μὲ τὴν στάση του αὐτὴν ὅτι εἶναι γνήσιο παιδί του: ἀστένακτος κἀδάκρυτος, εἶπερ εἰ τουδ' ἄνδρός, ἔρξον κἀκάμε αὐτὸ πού σοῦ παραγγέλλω, κάψε με δηλαδὴ, χωρὶς νὰ χύσης τὸ παραμικρὸ δάκρυ, ἂν εἶσαι πραγματικὸς μου γιός). Ἡ συνέχεια ὅμως σ' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, ὅπως εἶπαμε, «ἂν δὲν κάμῃς ἔτσι, ἂν δηλαδὴ χύσης δάκρυ, καθὼς θὰ μὲ καῖς, θὰ σὲ καταριέμαι πάντοτε καὶ ἀπὸ τὸν Ἄδη ἀκόμη». Ἡ φυσικὴ συνέχεια εἶναι αὐτὴ πού ἔχομε στὸ ἐπόμενο δίστιχο πού λέγει ὁ Ἡρακλῆς (στ. 1204/205): *εἰ δὲ μὴ, πατρός / ἄλλου γενοῦ του μηδ' ἐμὸς κληθῆς ἔτι*, δηλαδὴ «ἂν χύσης δάκρυ, καθὼς θὰ μὲ καῖς, τότε δὲν εἶσαι γιός μου· γίνου γιός ἀλλουνοῦ καὶ μὴ λὲς ὅτι εἶσαι δικός μου».

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται φανερὸ ὅτι καὶ στὸ χωρίο αὐτὸ ἔχει γίνῃ διασκευὴ καὶ πιο συγκεκριμένα ἔχουν παρεμβληθῆ στίχοι στὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ

¹ Ἐπίν. 5, 155/58: *φασὶν ἀδεισιβόαν / Ἄμφιτρωνος παῖδα μούνον δὴ τότε / τέργαι βλέφαρον, ταλαπενθέος / πότμον οἰκτίροντα φωτός* (τοῦ Μελέαγρου). Ἀπὸ τὸν Βακχυλίδη τὸ δανείσθηκε πιθανῶς ὁ Σοφοκλῆς (γιὰ τὴν σχέση Βακχ. 5 καὶ Τραχινίων βλ. Sophokles' Trachinierinnen, σ. 15 ἐξ.). Πβ. καὶ Εὐρ. Ἡρακλῆς 1354, Θεόκρ. 24, 31, K a i b e l, Epigr. Gr. 790, Πτολεμ. Χένν. 7,5 (Chatzis).

1. Ὁ Κικέρων (Tusculanae Disputationes, II 8/9), πού παραθέτει τοὺς στ. 1046/103 ἀπὸ τὸν μονόλογο αὐτὸν τοῦ Ἡρακλῆ σὲ μετάφραση ὡς μαρτυρία τοῦ ὅτι ὁ φυσικὸς πόνος εἶναι ἀκατανίκητος, παρατηρεῖ στὸ τέλος: «*possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus?*».

εἰ δὲ μὴ τοῦ στ. 1201 ὡς τὸ εἰ δὲ μὴ τοῦ στ. 1204. Τί παρακίνησε στὴν διασκευὴ αὐτὴν, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διαγνώσωμε. Τόσο μόνο μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιο ὅτι τὰ στοιχεῖα γι' αὐτὴν τὰ ἀντλήσε ὁ διασκευαστὴς ἀπὸ τὸ παρακάτω χωρίο, στὸ ὁποῖο ὁ ἑτοιμοθάνατος Ἡρακλῆς δίνει μιὰ δευτέρη παραγγελία στὸν γιό του, νὰ παντρευθῆ τὴν Ἰόλη (στ. 1219 / 240):

- HP. τὴν Εὐρυτείαν οἶσθα δῆτα παρθένον;
 ΥΛ. Ἰόλην ἔλεξας, ὡς γ' ἐπεικάζειν ἐμέ. 1220
- HP. ἔγνωσ. τοσοῦτον δὴ σ' ἐπισκῆπτω, τέκνον·
 ταύτην, ἐμοῦ θανόντος, εἵπερ εὐσεβεῖν
 βούλει, πατρῶων ὀρκίων μεμνημένος,
 προσθοῦ δάμαρτα, μηδ' ἀπιστήσης πατρί·
 μηδ' ἄλλος ἀνδρῶν τοῖς ἐμοῖς πλευροῖς ὁμοῦ 1225
 κλιθεῖσαν αὐτὴν ἀντι σοῦ λάβοι ποτέ,
 ἀλλ' αὐτός, ὃ παῖ, τοῦτο κήδευσον λέχος.
 πειθον' τὸ γάρ τοι μεγάλα πιστευσαντ' ἐμοὶ
 σμικροῖς ἀπιστεῖν τὴν πάρος συγγχεῖ χάριν.
- ΥΛ. οἴμοι. τὸ μὲν νοσοῦντι θυμοῦσθαι κακόν, 1230
 τὸ δ' ὠδ' ὀρᾶν φρονοῦντα τίς ποτ' ἂν φέροι;
- HP. ὡς ἐργασείων οὐδὲν ὦν λέγω θροεῖς.
 ΥΛ. τίς γάρ ποθ', ἢ μοι μητρὶ μὲν θανεῖν μόνῃ
 μεταίτιος σοὶ τ' αὐθις ὡς ἔχεις ἔχειν,
 τίς ταῦτ' ἂν, ὅστις μὴ ἕξ ἀλαστόρων νοσοῖ, 1235
 ἔλοιτο; κρεῖσσον κάμει γ', ὃ πάτερ, θανεῖν
 ἢ τοῖσιν ἐχθίστοισι συνναίειν ὁμοῦ.
- HP. ἀνῆρ ὁδ' ὡς εἰοικεν οὐ νεμεῖν ἐμοὶ
 φθίνοντι μοῖραν· ἀλλὰ τοι θεῶν ἀρὰ
 μενεῖ σ' ἀπιστήσαντα τοῖς ἐμοῖς λόγοις. 1240

Στὸ χωρίο αὐτὸ βλέπομε ὅτι ὁ Ὑλλος ἀγανακτεῖ γιὰ τὴν παράλογη ἀξίωση τοῦ πατέρα του νὰ πάρῃ γυναίκα του τὴν κόρη ποὺ θεωρεῖ υπαίτια τοῦ θανάτου τῆς μητέρας του καὶ τῆς συμφορᾶς ἐκείνου τοῦ ἴδιου, καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ποὺ φοβᾶται ὅτι κινδυνεύει νὰ μὴν πραγματοποιηθῆ αὐτὴ του ἢ ἐπιθυμία, ἀναγκάζεται νὰ τὸν ἀπειλήσῃ ὅτι ἡ ἄρνησή του νὰ σεβασθῆ ὡς πρὸς αὐτὸ τὴν θέληση τοῦ πατέρα του θὰ ἐπισύρῃ ἐπάνω του τὴν κατάρρα τῶν θεῶν¹. Ἐδῶ βρί-

1. Ἡ τόσο επιτακτικὴ παραγγελία τοῦ Ἡρακλῆ στὸν Ὑλλο νὰ παντρευθῆ τὴν Ἰόλη, ποὺ στὸ δικό μας αἶσθημα εἶναι ἀποκρουστικὴ, δὲν φαίνεται ἀσχετὴ μὲ μιὰ παραλλαγή τοῦ μύθου, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Σχολιαστὴς στὸν στ. 354 επικαλεῖται τὴν μαρτυρία τοῦ Φερειῶδη, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Εὐρυτο τὴν Ἰόλη ὡς γυναίκα γιὰ τὸν Ὑλλο, καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος δὲν τοῦ τὴν ἔδωσε, ἔκαμε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Οἰχαλάς. Πβ. R. C. Jebb, Sophocles. Part V: The Trachiniae, Cambridge 1892, σ. 176, σημ. στὸν στ. 1224.

σκειται πράγματι στην κατάλληλη θέση της ή απειλή της κατάρας, και παρασκευάζεται πολύ ώραῖα με την αντίδραση του Ὑλλου στην δεύτερη αὐτὴν παραγγελία τοῦ πατέρα του. Ἀντίθετα ἐκεῖ, στην πρώτη του παραγγελία, ἐνῶ δὲν πρόφθασε καλὰ καλὰ νὰ τὴν πῆ ὁ Ἡρακλῆς καὶ πρὶν ἀντιδράσῃ ὁ Ὑλλος, ἡ ἀπειλή, ὅτι τάχα θὰ τὸν παρακολουθοῦν οἱ κατάρες τοῦ πατέρα του καὶ ἀπὸ τὸν Ἄδη, εἶναι ὀλότελα ξένη πρὸς τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Δὲν εἶναι ὁμως χωρὶς σημασία γιὰ τὴν ἐξάρτηση τῆς πρώτης ἀπειλῆς ἀπὸ τὴν δεύτερη τὸ ὅτι τὸ ρῆμα ποῦ ἔχει χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἀπειλή τῆς κατάρας τῶν θεῶν (θεῶν ἀρὰ / μ ε ν ε ἰ σ ε) χρησιμοποιοῦν καὶ γιὰ τὴν ἀπειλή τῆς κατάρας τοῦ Ἡρακλῆ, ποῦ τὴν γνησιότητά της ἀμφισβητοῦμε (μ ε ν ὦ σ' ἐγὼ / καὶ νέρθεν ὦν ἀραῖος).

Ἀλλὰ τὰ συμπτώματα τῆς διασκευῆς τοῦ χωρίου δὲν περιορίζονται μόνο στην ἀναδρομικὴ χρησιμοποίησι τῆς ἀπειλῆς τῆς κατάρας, ποῦ εἶναι ἄκαιρη, γιὰτὶ ἐξασθενίζει τὴν σημασία τοῦ μοτίβου στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ποῦ ἔχει τὴν θέση του, οὔτε καὶ στην ἐπανάληψι τοῦ εἰ δὲ μὴ στοὺς στ. 1201 καὶ 1204, ποῦ ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ βίαιης συγκολλήσεως ξένου σώματος. Ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἔχνος τῆς ἐπεμβάσεως διασκευαστῆ στὸ κείμενο. Εἶναι ἡ ταυτολογία καὶ ἀλληλεξάρτηση τῶν στ. 1203 οἶμοι, πάτερ, τί εἶπας; οἰά μ' εἶργασαι καὶ 1206 οἶμοι μάλ' αὐθις, οἰά μ' ἐκκαλῆ, πάτερ. Οἱ στίχοι αὐτοί, ἅμα ἀντιπαραβληθοῦν, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀναγνωρισθῆ ὅτι ἔχουν προέλθει ἀπὸ διχοτόμησι ἑνὸς στίχου. Ἐχουν τὰ ἐξῆς κοινὰ στοιχεῖα: α) τὸ ἐπιφώνημα οἶμοι· β) τὴν προσφώνησι πάτερ· γ) τὴν ἀντωνυμία οἰά, μετὴν ὅποια εἰσάγονται τὰ ρήματα εἶργασαι στὸν στ. 1203 καὶ ἐκκαλῆ στὸν στ. 1206. Ἐτσι τὰ στοιχεῖα, ποῦ ὑποτίθεται ὅτι τοὺς ξεχωρίζουν τὸν ἕνα ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ δικαιολογοῦν τὴν ὑπόστασή τους ὡς δύο ἀνεξάρτητων στίχων, εἶναι τὰ τί εἶπας καὶ εἶργασαι τοῦ στ. 1203 καὶ μάλ' αὐθις, καὶ ἐκκαλῆ τοῦ στ. 1206. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ εἶργασαι καὶ τὸ μάλ' αὐθις εἶναι κατ' οὐσίαν παραγεμίσματα στοὺς ἀντίστοιχους στίχους. Αὐτὸ φαίνεται πιὸ καθαρὰ στὸ πρῶτο, τὸ (οἰά μ') εἶργασαι, ποῦ τὸ προσπερνᾷ ἡ ἀπάντησι ὅποια δραστεῖ ἐστιν (στ. 1204), ἡ ὅποια ἀναφέρεται στην ἐρώτησι ποῦ προηγεῖται, τί εἶπας,¹ μολοντί περιέργως συνδέεται φραστικὰ πρὸς ἐκεῖνο (οἰά ~ ὅποια - εἶργασαι ~ δραστεία)². Ἀλλὰ καὶ τὸ μάλ' αὐθις δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαραίτητο στὸν στ. 1206, μάλιστα ἂν ἀπὸ τὴν ἐξέτασή μας ἐπιβεβαιωθῆ ἡ ὑπόψια, ὅτι ὁ στ. 1203, στὸ οἶμοι τοῦ οὐοῦ βρῖσκει στήριγμα, δὲν εἶναι γνήσιος. Μένουν πάντως ἡ φρ. τί εἶπας τοῦ στ. 1203 καὶ τὸ ρῆμα ἐκκαλῆ τοῦ στ. 1206. Τὸ τελευταῖο εἶναι ἀπαραίτητο, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν φρ. οἰά μ ἐκκαλῆ ἐξαρτᾶται ὁ στ. 1207 φονέα γενέσθαι καὶ παλαμναῖον σέθεν, ποῦ εἶναι μέσα στὰ συμφραζόμενα καίριος. Ὅσο γιὰ τὸ τί εἶπας, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητο ἐξίσου μετὸ ἐκκαλῆ, θὰ μπο-

1. Πβ. J e b b, ἐνθ' ἄν., σ. 173 ad l: «the reply passes over εἶργασαι and refers to εἶπας».

2. Πβ. O. L o n g o, ἐνθ' ἄν., σ. 393 ad l.

ροῦσε ὅμως νὰ συνάπτεται μὲ τὸ οἶά μ' ἔκκαλη, ἐτσι πού τὸ τελευταῖο μαζὶ μὲ τὴν συνέχειά του (τὸν στ. 1207) νὰ ἀποτελῇ ἀνάπτυξη καὶ ἐπεξήγηση ἐκείνου, ὡς ἐξῆς: *τί εἶπας, οἶά μ' ἔκκαλη, πάτερ, / φονέα γενέσθαι καὶ παλαμναῖον σέθεν. Σ'* αὐτὸ τὸ κείμενο ὁ λόγος παρουσιάζεται ομαλὸς καὶ ολοκληρωμένος. Ἰπάρχει ὡστόσο ἓνα ἀσθενές σημεῖο στὴν ἐρώτηση *τί εἶπας*, ἡ χασμωδία ὕστερα ἀπὸ τὸ *τί*. Ἡ χασμωδία αὐτή, ἐνῶ στὴν κωμωδία ἦταν ἐπιτρεπτή, στὴν τραγωδία εἶναι πολὺ ὑποπτη, ἔστω καὶ ἂν στὴν παράδοσή μας συμβαίη νὰ ἔχωμε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ παραδείγματά της¹. Ἀλλὰ τὸ μειονέκτημα αὐτὸ αἰρεται αὐτόματα, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ δύο ἀλλεπάλληλες ἐρωτήσεις τοῦ στίχου εἰσάγονταν μὲ τὴν ἴδια ἐρωτηματικὴ ἀντωνυμία, πράγμα πού εἶναι πολὺ φυσικό. Μὲ τὴν σκέψη αὐτὴν δὲν σφαλλόμαστε ἴσως, ἂν δεχθοῦμε ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν διασκευὴ τοῦ ὅλου χωρίου ὁ στ. 1206 εἶχε τὴν μορφή *οἶον τόδ' εἶπας*², *οἶά μ' ἔκκαλη, πάτερ* (ἢ μᾶλλον *οἶον, πάτερ, τόδ' εἶπας, οἶά μ' ἔκκαλη*, γιατί ἡ προσφώνηση *πάτερ* ἔχει καλύτερα τὴν θέση της στὴν ἀρχὴ παρὰ στὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅπως ἄσχετα μὲ τὴν φθορὰ του δείχνει ὁ στ. 1203 *οἶμοι, πάτερ, τί εἶπας*;)·

Ἡ ἀνάλυση πού προηγήθηκε κατέστησε, νομίζω, βásiμη τὴν ὑποψία, πού διατυπώσαμε πιο πάνω, ὅτι οἱ στ. 1203 καὶ 1206 ἔχουν κατασκευασθῆ ἀπὸ τὰ συστατικὰ ἐνὸς στίχου πού διχοτομήθηκε. Συγχρόνως ὅμως δείχθηκε ὅτι καὶ ἡ ἀπάντηση *ὅποια δραστὲ' ἐστιν* (στ. 1204) ἀποτελεῖ κατασκευάσμα, πού ἔγινε μὲν μὲ σκοπὸ νὰ στηρίξῃ τὸν πλαστὸ στ. 1203 στὴν μορφή πού τοῦ δόθηκε, δὲν τὸ πετυχαίνει ὅμως, γιατί δὲν συνδέεται ὀργανικὰ μὲ τὰ συμφραζόμενά της. Τὴν διαδικασία αὐτὴ τῆς διασκευῆς τοῦ χωρίου μπορούμε νὰ τὴν παρακολουθήσωμε καὶ στὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ σχόλια τοῦ Λαυρεντιανοῦ (L), τοῦ παλαιότατου μάρτυρα τῆς χειρόγραφῆς μας παραδόσεως, πού τοῦ χρωστοῦμε τὰ ἀρχαῖα σχόλια στὰ σωζόμενα δράματα τοῦ Σοφοκλέους. Ἐκεῖ βλέπομε ὅτι τὸ Σ 1203 *οἶα θέλεις ἐργάσασθαι κατ' ἐμοῦ πατροφόντην γενέσθαι παρακελεύόμενος*, ἐνῶ πραγματικὰ ἀναφέρεται στὸ *οἶά μ' ἔκκαλη, πάτερ, / φονέα γενέσθαι καὶ παλαμναῖον σέθεν* τῶν στ. 1206 / 207, ἔχει συναφθῆ στὸ *οἶά μ' εἶργασαι* τοῦ στ. 1203 καί, γιὰ νὰ φανῇ ὅτι ὁ συσχετισμὸς εἶναι σωστός, ἔχει διασκευασθῆ μὲ προσθήκη τοῦ *οἶα θέλεις ἐργάσασθαι κατ' ἐμοῦ* καὶ παράλληλη τροποποίηση τοῦ ἐρμηνεύματος τοῦ *ἐκκαλη* σὲ μετοχὴ *παρακελεύόμενος*. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸ Σ 1204 *τοιαυτὰ σοι παρακελύομαι οἶα δρᾶσαι οφείλεις· ενεργετήσεις με γάρ*, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸ *οὐ δῆτ' ἔργωγ', ἀλλ' ὦν ἔχω παιώνιον / καὶ μούνον ἱατῆρα τῶν ἐμῶν κακῶν* τῶν στ. 1208 / 209, στὸν κώδικα

1. Πβ. R. C. Jebb, Sophocles. Part IV: The Philoctetes, Cambridge 1890, Appendix, σ. 233, σημ. στὸν στ. 100.

2. Πβ. Εὐρ. Ἡλ. 290 *οἶμοι, τόδ' οἶον εἶπας* Μήδ. 716 *εὐρημα δ' οὐκ οἶσθ' οἶον ηρησκας τόδε* Ἰππ. 874 *οἶμοι, τόδ' οἶον ἄλλο πρὸς κακῶ κακόν*. Ἄνδρ. 1173 *ὄμοι ἐγώ, κακὸν οἶον ὀρῶ τόδε*. Σοφ. Αἴ. 334 / 35 *οὐκ ἠκούσατε / Αἴαντος, οἶαν τήνδε θωνοσεῖ βοήν*;

ὅμως ἔχει συναφθῆ στοῦ ὁποῖα δραστὲ ἐστὶν τοῦ στ. 1204 καί, γιὰ νὰ γίνῃ πάλι εὐλογοφανῆς ὁ συσχετισμός, προστέθηκε τὸ οἷα δραῖσαι οφείλεις¹.

Πρὶν κλείσωμε τὴν ἐξέταση τοῦ χωρίου πού μᾶς ἀπασχολεῖ, μένει νὰ ξεκαθαρίσωμε ἀκόμη δύο ζητήματα. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὸν στ. 1201. Ἐκεῖ ὅταν, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσωμε τὸν εἰρμὸ τοῦ λόγου πού ἔχει διαταραχθῆ ἀπὸ τὴν παρεμβολή πού διαπιστώσαμε, ἀπομακρύνωμε στοῦ τέλος τὸ νόθο *μενᾶ* σ' ἐγὼ καὶ συνάψωμε τὸ υπόλοιπο τοῦ στίχου μὲ τὸ πατρὸς τοῦ στ. 1204, τότε ὁ στίχος γίνεταί λειψὸς κατὰ δύο συλλαβές. Αὐτὲς νομίζω ὅτι ἔχουν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου καὶ πρέπει νὰ προστεθοῦν ἐκεῖ· ἀντὶ δηλαδὴ τοῦδ' ἀνδρός, ἔρξον πρέπει νὰ γράψωμε <παῖς> τοῦδ' <ε> τ' ἀνδρός, ἔρξον. Μὲ τὴν προσθήκη τοῦ παῖς γίνεταί σαφέστερη καὶ ἡ σχέση τῆς γενικῆς ὡς γενικῆς τῆς καταγωγῆς στοῦ ρῆμα τῆς προτάσεως εἶ.

Τὸ ἄλλο ζήτημα γεννιέται στὸν στ. 1205. Αὐτὸ πού παραδίδεται ἐκεῖ, (πατρὸς) / ἄλλου γ ε ν ο ὕ του μηδ' ἐμός κληθῆς ἐτι, φαίνεται νὰ εἶναι ὁμαλό. Καὶ ὅμως αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι στὴν φράση δραῖ ἓνα ἰδίωμα τῆς Ἑλληνικῆς² πολὺ συνηθισμένο στὴν τραγωδία καὶ μάλιστα στὸν Σοφοκλῆ³, νὰ ἐκφράζεται μιὰ ἔννοια διττῶς, θετικά καὶ ἀρνητικά (λ.χ. Σοφ. Αἴ. 289 / 90 ἄκλιτος οὐθ' ὑπ ἀγγέλων / κληθεῖς· Οἴτ 58 γνωτὰ κοινᾷ ἀγνωτὰ μοι 1229 (κακὰ) / ἐκόντα κοῦκ ἄκοντα· 1275 πολλάκις τε κοῦκ ἄπαξ κττ.). Στὴν φράση μας ἡ ἀντίθεση πού χαρακτηρίζει τὸ ἰδίωμα αὐτὸ βρίσκεται στοῦ ἄλλου μηδ' ἐμός (-ἐμοῦ). Ἐπομένως στὰ ἄλλου - ἐμός ἢ τὸ ρῆμα πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἀπὸ κοινοῦ καὶ στὰ δύο, ἢ, ἂν εἶναι δύο τὰ ρήματα, πρέπει, εφόσον δὲν εἶναι τὰ ἴδια, νὰ εἶναι συνώνυμα. Καὶ στὴν περίπτωσή μας τὸ ρῆμα πού ταιριάζει στοῦ ἀντίθετό του σκέλος εἶναι ὄχι τὸ γενοῦ, πού μᾶς προσφέρει ἡ παραδοσὴ⁴, ἀλλὰ τὸ λέγου, συνώνυμο τοῦ κληθῆς: πατρὸς / ἄλλου λ ε γ ο υ του μηδ' ἐμός κ λ η θ ῆ ς ἐτι.

1. Καὶ τὸ Σ 1202 ἐπάρατος, τιμωρὸς δαίμων, πού ἔχει συναφθῆ στοῦ ἀραῖος, ἐνδέχεται νὰ εἴη ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐρμηνεύματα τοῦ παλαμναίου τοῦ στ. 1207 (ἀλάστορα, μαιφόνον, αὐτόχειρα) καὶ νὰ ἔχη μετατραπῆ σὲ ονομαστική, γιὰ τὸ ἀραῖος στοῦ χωρίου μας ὑποτίθεται ὅτι ἔχει ἐνεργητικὴ σημασία, τ. ἔ. 'πρόξενος κακοῦ' (σημονῶν' πβ. Τραχ. 1189). ἐνῶ τὸ μὲν ἐπάρατος ἔχει παθητικὴ σημασία καὶ δὲν ταιριάζει ὡς ἐρμηνευμα τοῦ ἀραῖος τοῦ χωρίου μας, τὸ δὲ τιμωρὸς δαίμων, πού ταιριάζει στὴν περίπτωσή, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐρμηνευμα καὶ τοῦ παλαμναῖος (γιὰ τὸ παλαμναῖος στὴν σημασία 'τιμωρὸς δαίμων' πβ. δαίμονες παλαμναῖοι καὶ Ζεὺς παλαμναῖος).

2. Βλ. Kuhner - Gerth, II, σ. 586 (§ 8).

3. F. W. Schneidewin - A. Nauck, Sophokles, Bd. 8: Anhang zusammengestellt von E. Bruhn, Berlin 1899, σ. 118 ἐξ. (§ 208).

4. Τὸ γενοῦ τὸ μέτεφερε πιθανῶς ἐδῶ ὁ διασκευαστὴς ἀπὸ τὸν στ. 1064 ὦ παι, γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγῶς / καὶ μὴ τὸ μητρὸς ὄνομα πρεσβευσης πλέον, ὅπου ἡ χρῆση τοῦ βρίσκεται σὲ διαφορετικὰ συμφραζόμενα καὶ δὲν δημιουργεῖ ζήτημα ὁμοιοπρὸς τὸ δικό μας (πβ. καὶ τὴν μετάφραση τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Κικέρωνα, ἐνθ' ἀν.: o nate, vere hoc nomen usurpa patri, / neve occidentem matris superet caritas).

Μπορούμε τώρα νὰ ἐπιτάξωμε στὴν παραπάνω διαπραγμάτευση τοῦ χωρίου, στὸ ὁποῖο διαπιστώσαμε τὴν δεύτερη παρεμβολὴ ξένων στίχων, τὸ κείμενο, ὅπως νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ ἀποκατασταθῇ (στ. 1199/207):

	<i>γόνον δὲ μηδεν εἰσίτω δάκρον.</i>	
	<i>ἀλλ' ἀστένακτος κἀδάκροντος, εἵπερ εἶ</i>	1200
	<i><παῖς> τοῦδ' <ε τ> ἀνδρός, ερξον· εἰ δὲ μή, πατρὸς</i>	1201+1204
	<i>ἄλλου λέγου του μηδ' ἐμὸς κληθῆς ετι.</i>	1205
ΥΛ.	<i>οἶον, πάτερ, τόδ' εἶπας, οἷά μ' ἐκκαλῆ,</i>	
	<i>φονέα γενέσθαι καὶ παλαμναῖον σέθεν.</i>	